

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ГАНУЛ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 94(477):353.2 "1751/1786"

**АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛА
ІВАНА ХОРВАТА В НОВІЙ СЕРБІЇ (1751-1786)**

Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії Центральної та Східної Європи історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ЯРОВИЙ ВАЛЕРІЙ ІВАНОВИЧ,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
професор кафедри історії Центральної
та Східної Європи.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
ЧУХЛІБ ТАРАС ВАСИЛЬОВИЧ,
Інститут історії України НАН України,
головний науковий співробітник
відділу історії України середніх віків
та раннього нового часу;

кандидат історичних наук, доцент
ПОСУНЬКО ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара МОН України,
доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться «12» березня 2018 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.01 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал №12).

Автореферат розісланий «8» лютого 2018 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

Пількевич А.Л.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На початку 50-х рр. XVIII ст. частина земель на правобережжі Дніпра, що становила широку прикордонну смугу між володіннями Речі Посполитої та Запорозької Січі, стала місцем організованої урядом Російської імперії колонізації степових територій балканськими народами православного віросповідання. Засноване в цьому регіоні адміністративно-територіальне та військове утворення Нова Сербія стало порубіжною зоною взаємодії та суперництва різних суспільств (т. зв. «фронтіром»). З огляду на це, вивчення історії Новосербського поселення як складової частини Великого Степу на порубіжжі Австрійської, Османської та Російської імперій є важливим в контексті європейської історії XVIII ст.

Історія Нової Сербії безпосередньо пов'язана з постаттю її керівника та лідера балканської еміграції до Російської імперії – Івана Самійловича Хорвата. Діяльність сербського генерала на території краю становить значний інтерес для дослідження історії заселення Південної України. Вона розкриває механізм освоєння цього регіону іноземними колоністами, шлях розвитку Новосербського поселення та відносини місцевих мешканців з переселенцями.

Актуальність теми зумовлена також її недостатньою науковою розробкою та відсутністю у вітчизняній історіографії фундаментального дослідження, присвяченого різним сторонам діяльності І. Хорвата в українських землях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах програми науково-дослідницьких робіт «Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору», затвердженої вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер №16БФ046-01).

Мета дослідження – дослідити спрямованість і характер діяльності генерала І. Хорвата в якості керівника Нової Сербії та проаналізувати його роль як організатора розбудови господарського життя поселення в другій половині XVIII ст.

Відповідно до мети роботи визначено такі головні **завдання дослідження**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- відстежити організацію переїзду І. Хорвата до Нової Сербії;
- з'ясувати адміністративні та військові повноваження генерала як командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу;
- дослідити характер відносин керівництва Нової Сербії на чолі з І. Хорватом з населенням сусідніх територій;
- визначити вплив генерала на розвиток соціальних, торговельно-економічних та земельних відносин у Новій Сербії;
- встановити внесок генерала у церковну й освітню політику на території краю;

- показати майновий стан та обсяг приватної власності І. Хорвата, а також його стосунки з підлеглими військовослужбовцями та цивільним населенням;
- розкрити зміст судової справи, порушеної проти І. Хорвата та висвітлити останні роки його життя.

Об'єктом дослідження є Нова Сербія в другій половині XVIII ст. як адміністративно-територіальне та військово-поселенське утворення, засноване російським урядом на українських землях.

Предметом дослідження є адміністративна діяльність генерала І. Хорвата та його вплив на суспільно-господарські відносини в Новій Сербії.

Хронологічні межі роботи встановлені як 1751–1786 рр. Нижня межа визначена часом прибуття балканських переселенців на чолі з І. Хорватом в українські землі. Верхня межа пов'язана з датою смерті генерала.

Географічні межі роботи визначаються територією сучасної Кіровоградської області, де були розташовані Нова Сербія, фортеця Святої Єлисавети та Новослобідський козацький полк; прилеглими територіями Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської, Миколаївської та Одеської областей, а також північною частиною Харківської області України й окремими районами Російської Федерації.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові принципи історизму, комплексності та системності. Принцип історизму передбачає, що вивчення історичної події відбувається у розвитку та з урахуванням конкретної ситуації, а предмет історичного дослідження розглядається нерозривно з оточуючим середовищем. З огляду на це, у роботі діяльність І. Хорвата висвітлюється в контексті тих процесів, що відбувались у центрально-східноєвропейському регіоні в середині XVIII ст. Комплексний підхід полягає у різносторонньому дослідженні явища на основі поєднання відомостей різних джерел з метою його детальної різносторонньої характеристики. Згідно з принципом системності, діяльність І. Хорвата розглядається як система, що потребує вивчення у взаємозв'язку з іншими явищами і процесами. Загальнонаукові принципи реалізуються через застосування ряду методів історичного дослідження (архівної евристики, історико-біографічного, проблемно-хронологічного), а також загальнонаукових методів (аналізу та синтезу, індукції та дедукції). Принципи архівної евристики ґрунтуються на випрацюванні в процесі дослідження методики результативного пошуку документів в архівних установах, що сприяло виявленню у фондах потрібних джерел, їхньому критичному аналізу та залученню до наукового обігу. Історико біографічний метод спрямований на опис, реконструкцію та аналіз обставин життя, результатів діяльності та психологічного портрету І. Хорвата як історичної особи. Проблемно-хронологічний метод, застосований у роботі, передбачає поділ широкої теми на ряд більш вузьких, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. Сукупність цих принципів та методів дослідження дала можливість викласти матеріал у послідовній формі та

всебічно висвітлити адміністративно-господарську діяльність генерала І. Хорвата.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в роботі вперше комплексно розкрито як адміністративно-військові, так і суспільно-господарські аспекти діяльності генерала І. Хорвата у Новій Сербії та з нових позицій досліджено його особистий внесок у розвиток новоствореного поселення.

Уперше:

- залучено до наукового обігу неопубліковані архівні документи, які висвітлюють питання адміністративно-господарської діяльності І. Хорвата в період його керівництва Новосербським поселенням;
- розкрито безпосередній внесок генерала у розвиток церковної сфери в Новій Сербії;
- досліджено діяльність І. Хорвата після повернення з заслання на територію Слобідської України;
- встановлено точну дату смерті генерала.

Уточнено:

- наукові уявлення про вплив діяльності І. Хорвата на розвиток господарства, торговельних та соціально-економічних відносин в Новій Сербії;
- біографічні відомості про генерала на підставі систематизації наявних джерел.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження адміністративних повноважень І. Хорвата та його стосунків з підлеглим військовим та цивільним населенням краю;
- вивчення відносин адміністрації Нової Сербії на чолі з І. Хорватом з населенням сусідніх володінь Речі Посполитої, Війська Запорозького та гайдамаками;
- аналіз майнового становища та приватної власності І. Хорвата.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані під час подальшого вивчення процесів, пов'язаних з історією України й Центральної та Східної Європи XVIII ст., зокрема, переселення балканських колоністів та господарського освоєння українських земель; у дослідженнях, присвячених діяльності політичних та військових діячів іноземного походження в українських землях в період Російської імперії; для написання робіт з регіональної історії та історії сербів в Україні, лекційних курсів і навчальних посібників на дану тематику; історико-краєзнавчої роботи серед громадськості.

Апробація дослідження. Матеріали та положення дисертації представлено у формі доповідей і тез на всеукраїнських та міжнародних конференціях і колоквиумах: міжнародній науковій конференції «Шевченківська весна» (м. Київ, 1-3 квітня 2015 р.), всеукраїнській науковій конференції «Історія Степової України XVII-XX ст.» (м. Запоріжжя, 15-16 травня 2015 р.), міжнародній історико-краєзнавчій конференції «Історико-краєзнавчі

дослідження: традиції та інновації» (м. Суми, 24-25 березня 2016 р.), міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету» (м. Київ, 21 квітня 2016 р.), всеукраїнській науковій конференції «Сімнадцять джерелознавчі читання» (м. Київ, 16 листопада 2016 р.) та міжнародному колоквиумі «Третій Міжнародний славістичний колоквиум» (м. Київ, 18 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні матеріали та положення дисертації викладено у 10 публікаціях, 5 з яких – у наукових фахових виданнях, у тому числі одна стаття – в зарубіжному науковому виданні. Окремі положення та результати дослідження висвітлено у 5 публікаціях тез та виступів на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях і колоквиумах.

Структура роботи підпорядкована меті та науковим завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків (таблиць, документів, ілюстрацій та карт). Список використаних джерел та літератури складається з 296 позицій. Загальний обсяг рукопису становить 249 сторінок, з них основного тексту – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної теми, показано її зв'язок з науковими програмами, сформульовано мету та основні завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, пояснено хронологічні та географічні межі. Також розкрито наукову новизну дослідження, наведено відомості про апробацію його результатів, публікації та структуру роботи.

У першому розділі роботи «**Історіографія проблеми та джерельна база дослідження**» проаналізовано стан наукової розробки проблеми та ступінь забезпеченості джерелами з даної тематики.

Підрозділ 1.1. «*Історіографія проблеми*» присвячений аналізу наукових праць з досліджуваної проблематики. Встановлено, що тема адміністративно-господарської діяльності І. Хорвата в Новій Сербії ще не знайшла повного відображення в науковій літературі.

Науковий доробок, що репрезентує погляди істориків на досліджувану проблему, умовно поділено на такі групи за хронологією: праці 1770-х – 1910-х рр., 1920-х – 1980-х рр. та періоду з 1990-х рр. до сьогодення.

До вивчення проблеми діяльності І. Хорвата як на території Новосербського поселення, так і поза його межами звертались українські та зарубіжні (російські, сербські, македонські та ін.) вчені у контексті переселення представників південних слов'ян та інших народів Балканського півострова до Російської імперії. Українська історіографія розглядала це питання переважно в контексті заселення та освоєння Південної України загалом та, зокрема, Нової Сербії, а також здебільшого протиставляла прийшлих балканських колоністів місцевому українському населенню. Серед основних робіт вітчизняних вчених варто відзначити публікації істориків періоду Російської імперії

(А. Скальковський, В. Ястребов, Є. Загоровський), радянської доби (М. Ткаченко, С. Шамрай, Н. Полонська-Василенко) та сучасності (О. Посунько, А. Пивовар, П. Рудяков, В. Мільчев, С. Дідик, А. Макідонов та ін.).

Сербські дослідники звертали увагу на І. Хорвата як на лідера однієї з найбільших еміграційних хвиль в історії сербського народу, причому домінувало позитивне ставлення до генерала. Вагомий внесок у дослідження теми здійснили такі історики як М. Костич, Д. Попович та Л. Церович. Серед македонських вчених дану проблему розробляли дослідники А. Матковський та В. Стойчев. Російська історіографія висвітлювала здебільшого ті аспекти, що стосуються міжнаціональних зв'язків південних слов'ян з українцями та росіянами, а також приділяла особливу увагу питанням засудження І. Хорвата і негативного впливу його діяльності на інтереси Російської імперії та державну казну (у той час, коли сама колонізація оцінювалась ними здебільшого позитивно). З російських істориків цю проблематику розглядали С. Соловйов, В. Шишмарьов, А. Бажова, А. Кірпічонок, О. Костяшов, О. Шигаревська та ін. У західній історіографії новосербська тематика практично не розроблялась відокремлено від дослідження імперської політики з колонізації степових регіонів.

Як українські, так і зарубіжні історики переважно звертали увагу на військово-адміністративні аспекти діяльності І. Хорвата та на його відносини з підлеглими військовослужбовцями Новосербського корпусу, однак не виокремлювали ці питання з загального контексту дослідження адміністрації Нової Сербії. Також в історіографії не було повністю розкрито вплив І. Хорвата на такі сфери суспільно-господарського життя краю, як торгівля, земельні відносини, церковний устрій, освіта тощо. Окрім того, поза увагою істориків залишалось детальне вивчення подій, пов'язаних з останнім періодом життя І. Хорвата.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» здійснено огляд основних груп джерел, які були використані при написанні дисертації. Джерельна база досліджуваної теми є різноманітною, однак основну її частину складають архівні та опубліковані документи актового й епістолярного характеру.

Масив архівних документів з даної тематики є обширним і розпорошеним по українських та зарубіжних архівних сховищах. Неопубліковані документи зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Державних архівів Дніпропетровської та Одеської областей, Російського державного архіву давніх актів та інших установ. З-поміж цих документів заслуговує на увагу ділове листування І. Хорвата з представниками цивільних та військових органів влади, зокрема, київськими генерал-губернаторами та комендантами фортеці Святої Єлисавети, а також переписка керівника Нової Сербії з духовними ієрархами. Додатково відомості про життя

та діяльність І. Хорвата містяться у метричних книгах, сповідних розписах, поміщицьких списках тощо.

До основних опублікованих документів з досліджуваної теми належать імператорські та сенатські укази, інші урядові документи, епістолярії та матеріали канцелярії Новосербського корпусу. Серед найголовніших публікацій таких матеріалів варто виділити багатотомні видання часів Російської імперії («Повне зібрання законів Російської імперії», «Сенатський архів», «Архів князя Воронцова» та ін.), а також збірки документів радянської доби (за ред. І. Бутича, А. Бажової) та періоду незалежності (за ред. В. Мільчева та О. Посунько, А. Пивовара). Вагоме значення для дослідження має також мемуарна література сучасників І. Хорвата (зокрема, С. Пищевича, К. Дашкової, М. Муравйова та ін.) та картографічні матеріали.

У другому розділі **«Переселення І. Хорвата до Російської імперії та його адміністративна діяльність в Новій Сербії»** відстежено процес переселення генерала на українські землі, з'ясовано особливості його адміністративної діяльності в Новій Сербії, а також досліджено відносини новосербської адміністрації з населенням прикордонних територій.

У підрозділі 2.1 *«Еміграція балканського населення до Російської імперії»* висвітлено процес організації переселення балканців до Нової Сербії та участь у ньому І. Хорвата. З'ясовано, що сербський рід Хорватів, найімовірніше, походив з македонських земель, а майбутній керівник Нової Сербії народився у 1722 р. на території Подунавського або Помориського Військового кордону. Завдяки своєму авторитету в середовищі вищого сербського офіцерства, який пояснюється участю І. Хорвата у військових діях, громадсько-політичному житті та церковним меценатством, він очолив організацію переселення граничарів з території Австрійської імперії в українські землі.

Умови для міграції балканських переселенців були створені урядом Російської імперії, який потребував нових військовослужбовців для охорони південних кордонів держави та освоєння степових територій. Першопочатково сприяння переселенцям також надавали вищі австрійські урядовці, однак пізніше, з огляду на очікувані масштаби переселення, їхня позиція змінилась на протидію граничарській еміграції. Встановлено, що перші хвилі переселенців були нечисленними і не відповідали заявленій І. Хорватом кількості готових до переселення граничарів. Значною мірою це пояснюється тим, що його діяльність з організації сербського переселення до Російської імперії не була позбавлена особистих амбіцій щодо просування по військовій службі та покращення свого фінансового становища.

Підрозділ 2.2. *«Адміністративно-військова діяльність І. Хорвата як командира Гусарського полку та Новосербського військового корпусу»* присвячений особливостям командування генерала Новосербським корпусом та, зокрема, Гусарським полком, а також визначенню складу його повноважень.

В українських землях І. Хорват став безпосереднім командиром Гусарського полку, який був одним з підрозділів військово-поселенської території Нова Сербія. Крім того, його влада поширювалась на весь

Новосербський військовий корпус, до якого входили також Пандурський полк та Новомиргородський гарнізон, а з 1759 р. – польові гусарські Македонський та Болгарський полки. Встановлено, що після одержання від російського уряду суттєвих прав та привілеїв до генерала поступово перейшла більшість владних повноважень на території Новосербського поселення (як військових, так і цивільних, за винятком сфери дипломатичних відносин), і впродовж 1750-х рр. він став майже авторитарним його керівником. Передумови для цього були фактично створені Сенатом Російської імперії ще на початку існування Нової Сербії, коли І. Хорвату було надане право на довічне спадкове командування Гусарським полком, а повноваження командира Новосербського корпусу та головного командира Нової Сербії, яким був призначений генерал майор І. Глебов, залишились нерозмежованими.

Функції І. Хорвата по управлінню територією попри помітне їхнє розширення з середини 1750-х рр. все ж залишались обмеженими в деяких питаннях внаслідок запровадженого на території Нової Сербії двовладдя та регулювання київським генерал-губернатором та комендантом фортеці відносин краю з сусідніми державами. Разом з тим, генерал на деякий час зміг підпорядкувати собі ряд інституцій та підрозділів (канцелярія та грошова комісія Новосербського корпусу, Новослобідський козацький полк тощо) і створив підґрунтя для можливості подальшого перевищення владних повноважень, скориставшись періодом послаблення влади імперських посадовців у регіоні та заступництвом з боку представників вищих урядових кіл.

З'ясовано, що на ділове співробітництво І. Хорвата з іншими російськими посадовцями в Новій Сербії та на прилеглих до неї територіях впливав характер міжособистісних стосунків й існування конфлікту інтересів. У той час, коли співпраця генерала з головним командиром Новосербського поселення І. Глебовим була в цілому продуктивною, його стосунки з комендантами фортеці Святої Єлисавети були напруженими, а часто навіть конфліктними (передусім, з М. Муравйовим). Також діяльність І. Хорвата викликала невдоволення тих представників сербського офіцера колишнього Військового кордону, яке конкурувало з генералом у справі виведення нових переселенців до Російської імперії (зокрема, командирів Слов'яносербії І.Шевича та Р. Прерадовича).

У підрозділі 2.3 *«Відносини адміністрації Нової Сербії під керівництвом І. Хорвата з Кошем Війська Запорозького, представниками гайдамацтва та населенням прикордонних територій Речі Посполитої»* досліджено відносини генерала з запорозьким козацтвом, гайдамаками та адміністрацією прилеглих до Нової Сербії польських володінь.

Попри спільні функції мешканців Нової Сербії та запорозьких козаків з охорони південного кордону Російської імперії, між І. Хорватом та Кошем Запорозької Січі існували суперечності, пов'язані з господарською діяльністю новосербців на території колишніх володінь запорожців та активністю непідконтрольних Кошу козацьких загонів. Встановлено, що у стосунках з

гайдамаками, які активно діяли на території Нової Сербії, генерал здійснював непослідовну політику. Заходи І. Хорвата, спрямовані на унеможливлення гайдамацьких набігів поєднувались зі співпрацею з окремими загонами та неодноразовим залученням офіцерів і місцевого населення Нової Сербії та Новослобідського козацького полку до участі в рейдах на польські території Правобережжя. Виявлено, що найбільш активно таке співробітництво відбувалось у другій половині 1750-х рр., коли влада генерала в Новій Сербії значно посилилась.

Новосербський корпус на чолі з І. Хорватом виявився нездатним самотійно перешкоджати гайдамацьким нападам на територію Нової Сербії, внаслідок чого активність гайдамаків на окремих новосербських територіях (наприклад, ліси Чорний та Чута) набула загрозливих масштабів як для самих новосербців, так і для мешканців сусідніх територій Речі Посполитої. Конфлікти І. Хорвата з польськими магнатами, а також губернаторами тамтешніх населених пунктів були пов'язані, здебільшого, з діяльністю гайдамаків у прикордонних володіннях Ф. Браницького, Ф. Потоцького та С. Любомирського, утриманням польською владою балканських мігрантів, що прямували до Нової Сербії, а також взаємними територіальними претензіями через нерозмежованість новосербсько-польського кордону.

У третьому розділі **«Суспільно-господарська діяльність генерала І. Хорвата в період керівництва Новою Сербією»** розглянуто внесок генерала у такі сфери суспільного та господарського життя краю, як торгівля, економіка, церква та освіта, а також його відносини з підлеглими військовослужбовцями та місцевим населенням.

У підрозділі 3.1 *«Зміни соціально-економічного становища в краї»* визначено вплив генерала на розвиток соціальних, торговельно-економічних та земельних відносин у Новій Сербії.

Соціально-економічні зміни в регіоні під керівництвом генерала пояснюються, в першу чергу, відмінностями у соціальній структурі місцевої та прийшлої спільнот, військовим характером Новосербського поселення, а також способом господарювання балканських переселенців. Попри те, що новосербські підрозділи були укомплектовані І. Хорватом не повністю, а загальна чисельність іммігрантів була меншою за обіцяну, переселення представників сербського, молдавського та болгарського народів до Нової Сербії призвело до суттєвих змін в етнічному складі мешканців регіону, а також значно збільшило чисельність тамтешнього осілого населення.

Незважаючи на вжиті урядом заходи по виселенню козаків з території Нової Сербії, частина мешканців українського походження залишилась проживати там поряд з іноземними переселенцями. Крім того, І. Хорват залучав українців до Новосербського поселення в якості денщиків на господарських роботах новосербських офіцерів, а також до особового складу військових підрозділів під виглядом балканського населення. Як наслідок, такі дії додатково сприяли господарському освоєнню регіону в умовах низького рівня результативності землеробства у балканських колоністів. Також з'ясовано, що

під керівництвом І. Хорвата було вперше проведено розмежування землі на території Нової Сербії, в тому числі, й на землях Чорного лісу.

Участь І. Хорвата в новосербській торгівлі суттєво не впливала на її загальний стан і мала, здебільшого, особисті мотиви. Як наслідок, заробіток від утримання шинків і заїжджих дворів, а також лихварства та перепродажу імпортованих товарів становив значну частину доходів генерала. Особисті якості І. Хорвата сприяли здійсненню ним фінансових махінацій та стягненню коштів з приватних осіб, що поряд з жорстоким ставленням до підлеглих військовослужбовців спричиняло масове невдоволення його діяльністю з боку місцевого населення. Разом з тим, саме існування Нової Сербії стало поштовхом до розвитку транзитної торгівлі в населених пунктах на території краю, зокрема, адміністративного центру поселення Новомиргорода, де розташовувалась також резиденція І. Хорвата.

Окрім високої зарплатні, офіційних виплат і додаткових прибутків з об'єктів торгівлі та оренди, джерелом доходів генерала були незаконні фінансові махінації, які тривалий час залишались поза увагою російських урядовців. Накопичення генералом коштів та об'єктів нерухомої й рухомої приватної власності впродовж 1750-х рр. збільшувалось пропорційно до його посилення на посаді командира Новосербського військового корпусу. Встановлено, що на території Нової Сербії І. Хорвату належало кілька слобід, маєток в Новомиргороді та декілька господарських об'єктів, однак більша частина його населених пунктів та нерухомості була розташована на території Белгородської та Смоленської губерній. Частину цих маєтків генерал одержав від імператриці Єлизавети, інша ж частина була придбана ним за власні кошти.

Підрозділ 3.2. *«Вплив діяльності І. Хорвата на стан церковно-освітньої сфери у Новій Сербії»* присвячений з'ясуванню внеску генерала в облаштування церковного та освітнього життя новосербських поселенців.

Досліджено відносини І. Хорвата з православним духовенством, зокрема, його клопотання перед Київським митрополитом за новоприбулих до Російської імперії сербських священників, а також спроби залучення до Нової Сербії випускників навчальних закладів Києва у якості вчителів. З'ясовано, що генерал сприяв будівництву нових православних церков на цих теренах, що сприяло розвитку населених пунктів Новосербського поселення як центрів духовного життя, а також намагався створити у Новій Сербії єпархію та заснувати монастир. Разом з тим, у цій сфері І. Хорват діяв з власних інтересів, про що свідчать його протиріччя з окремими представниками новосербського духовенства та особами, причетними до храмового будівництва.

Особливу увагу І. Хорват приділяв питанням організації церковного устрою. Встановлено, що згідно з його новаторськими пропозиціями, не реалізованими повністю, церковнослужителі в Новій Сербії повинні були отримати досить широкі права, земельні наділи та матеріальне забезпечення, щоправда, церковний устрій у новосербських шанцях залишався залежним від військового характеру поселення. Вперше в регіоні І. Хорватом було здійснено

спробу регламентувати платню священнослужителям за здійснення ними християнських обрядів, а також офіційно визначено обов'язки ктиторів.

У четвертому розділі «**Засудження, заслання та останні роки життя І. Хорвата (1762–1786)**» досліджено специфіку судового розслідування справи генерала та висвітлено його життя після заслання та ліквідації Нової Сербії.

У підрозділі 4.1. «*Розслідування справи та засудження І. Хорвата*» розкрито особливості перебігу судової справи генерала. Встановлено, що розслідування кримінальної справи І. Хорвата розпочалось після численних звинувачень проти генерала з боку підлеглих йому офіцерів Новосербського корпусу і тривало з 1761 по 1764 рр. за імператорського правління Єлизавети, Петра III та Катерини II. Затяжний характер слідства у цій справі пояснюється заходами, яких генерал вживав з метою уникнення покарання, а також корумпованістю російських урядовців. Зокрема, І. Хорватом здійснювалось затягування слідства та численні підкупи як тих високопосадовців, що безпосередньо входили до складу слідчих комісій, так і найбільш впливових осіб Російської імперії.

Засудження генерала відбувалось в умовах апогею посилення його влади в Новій Сербії наприкінці 1750-х – на початку 1760-х рр., що на той час вже загрожувало імперській політиці в регіоні Південної України. Хоча існування Нової Сербії у цей період вже не відповідало інтересам Російської імперії, зловживання І. Хорвата, які завдали значних збитків державній казні, фактично пришвидшили ліквідацію цієї військово-поселенської території та сприяли створенню на її землях Новоросійської губернії у березні 1764 р. Слідча комісія довела факти вчинення І. Хорватом численних злочинів, після чого його було засуджено до смертної кари.

Підрозділ 4.2. «*Відбування покарання на заслання та останні роки життя*» присвячений діяльності І. Хорвата після його засудження, зокрема, проживанню генерала на території Вологодської провінції та на Слобожанщині.

Рішення про заміну смертної кари для І. Хорвата на довічне заслання було прийняте імператрицею Катериною II на прохання наближених до неї осіб, які були покровителями генерала. Після нетривалого арешту І. Хорвата в Белгородській фортеці, його було відправлено на поселення до Вологди. З огляду на суворість кримінального законодавства доби російського абсолютизму XVIII ст., таке покарання для генерала було незначним, враховуючи серйозні перевищення ним службових повноважень та масштабність казнокрадства під час його керівництва Новосербським поселенням.

Встановлено, що І. Хорват провів близько десяти років на заслання на території Вологодщини, де проживав разом з родиною у сприятливих умовах та можливістю лікування при монастирі. Маєтки І. Хорвата за його відсутності доглядали спочатку намісники з російських офіцерів, а наприкінці заслання – дружина, яка разом з синами виплачувала борги відставного генерала. З'ясовано, що після помилування імператрицею і повернення до Слобідської України І. Хорват не втручався в державно-політичні справи і займався

поміщицькою діяльністю, вирішуючи конфлікти з сусідніми землевласниками. У листопаді 1786 р. він помер у одному зі своїх володінь на території сучасної Харківської області – слободі Старий Салтів, яка разом з околицями перейшла у спадок його синові, Дмитру Хорвату.

У **висновках** підведено підсумки дисертаційного дослідження та узагальнено його результати, які виносяться на захист:

- Аналіз стану наукової розробки даної теми засвідчив, що досліджувана проблема є недостатньо відображеною як в українській, так і в зарубіжній історичній науці. Вона розкривалась здебільшого у працях з історії заселення та освоєння степових українських земель іноземними колоністами у XVIII ст. і практично не виокремлювалась з загального контексту історії Нової Сербії. Недостатньо висвітлювався вплив І. Хорвата на торговельні та земельні відносини в краї, церковний устрій та освіту тощо, а також останні роки життя генерала.

Джерельна база дослідження складається з документів, що зберігаються у фондах українських та зарубіжних архівних установ, опублікованих актових матеріалів та епістоляріїв, мемуарної літератури сучасників тих подій та ін. Кількість наявних джерел є достатньою, і в цілому вони дають можливість скласти уявлення про адміністративне управління І. Хорвата у Новій Сербії, вплив генерала на суспільно-господарське життя в краї та його діяльність після відсторонення від керівництва поселенням.

- Військові та громадські заслуги генерала на Військовому кордоні дали йому змогу очолити переселенський рух граничарів до Російської імперії в умовах заохочення російським урядом іноземних колоністів для заселення південних степових територій. Простежено, що переїзд незначної кількості сербських військовослужбовців з території Австрійської імперії на початковому етапі переселення був спричинений як протидією масовій еміграції з боку тамтешньої влади, так і домінуванням, передусім, власних мотивів І. Хорвата в організації ним переселенського руху.

- Нова Сербія як адміністративно-територіальне утворення під керівництвом І. Хорвата стало першим організованим військовим поселенням на території Російської імперії. Внаслідок значного обсягу наданих йому прав, а також налагодження стосунків з вищими урядовцями, генерал зосередив у своїх руках більшу частину військових та цивільних владних повноважень на території краю і впродовж 1750-х рр. неофіційно підпорядкував собі ряд адміністративних інституцій та військових підрозділів. З'ясовано, що управлінські повноваження посадових осіб у Новосербському поселенні були розмежованими недостатньо, що спричиняло конфлікти І. Хорвата з іншими посадовими особами, причетними до організації переселення балканців на українські землі.

- Основними причинами суперечностей між І. Хорватом та запорозькими козаками було розселення новосербців на території колишніх Вольностей Війська Запорозького та діяльність у Новій Сербії гайдамаків. Досліджено, що генерал здійснював непослідовну політику стосовно набігів останніх на

населені пункти Нової Сербії. З одного боку він намагався вживати заходів щодо їх запобігання, а з іншого – співпрацював з окремими загонами гайдамаків та залучав новосербських офіцерів і місцеве населення до організації рейдів на польські території Правобережжя. Метою такої діяльності було силове вирішення суперечностей з губернаторами тамтешніх населених пунктів та польськими магнатами.

- Міграція балканського населення суттєво змінила етнічний та соціальний склад мешканців «задніпрських місць» і привнесла туди нові господарські та культурні традиції. Визначено, що діяльність І. Хорвата з залучення до Новосербського поселення українців в обхід імператорських указів сприяла подальшому землеробському освоєнню регіону, адже господарювання прийшлих граничарів у галузі землеробства не відрізнялось своєю результативністю. У Новій Сербії на чолі з І. Хорватом було здійснено першу спробу розмежування земель на території краю. Попри те, що мотиви участі генерала у новосербській торгівлі були, здебільшого, особистими, саме створення Новосербського поселення стало рушієм розвитку торгівлі на цих землях.

- Внесок І. Хорвата у облаштування церковного та освітнього життя новоприбулих поселенців полягав у запрошенні до Нової Сербії священників, спробах заснувати окрему єпископську кафедру, а також розвивати на території краю народне шкільництво. Сприяння І. Хорвата будівництву нових храмів йшло на користь розвитку новосербських населених пунктів як центрів духовного життя. Встановлено, що генерал приділяв особливу увагу питанням організації церковного устрою на території Нової Сербії, зокрема, висував новаторські пропозиції щодо наділення священників землею та матеріальним забезпеченням. Водночас конфлікти І. Хорвата з представниками новосербського духовенства свідчать про його особисті інтереси у діяльності, спрямованій на розвиток церковної сфери в регіоні.

- Майновий стан І. Хорвата в Новій Сербії значно відрізнявся від низького матеріального забезпечення рядових солдатів та родин поселенців, які були обтяжені чималою кількістю утисків і повинностей, а також перевищував статки інших новосербських офіцерів. Одночасно з посиленням влади генерала у Новосербському поселенні відбувалось зростання його матеріального становища. Впродовж періоду перебування на посаді І. Хорват став великим землевласником, отримавши у володіння значні земельні наділи та декілька тисяч кріпаків. Збагачення генерала шляхом незаконного привласнення як державних фінансів, так і коштів приватних осіб призводило до скарг з боку місцевого населення та заворушень підлеглих військовослужбовців.

- Порушення кримінальної справи проти І. Хорвата відбулось в результаті численних звинувачень генерала у злочинах, висунутих новосербськими офіцерами. Відсторонення І. Хорвата від посади та його остаточне засудження здійснювалось в умовах подальшої загрози зловживань генерала інтересам російського уряду в південних регіонах імперії. І. Хорват провів близько десяти років у засланні на Вологодщині, де мешкав разом з родиною при монастирі.

Після помилування імператрицею Катериною II він повернувся у свої володіння на території Слобожанщини, які після смерті відставного генерала у 1786 р. перейшли у спадок його синові.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні результати дисертаційного дослідження:

1. Ганул А.М. Церковна та освітня політика Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2014. – Т. 28. – С. 143-153.
2. Ганул А.М. До питання про заслання новосербського генерала Івана Хорвата до Вологди та слобожанський період його діяльності (1764-1786 рр.) / А.М. Ганул // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. – К., 2015. – Вип. 47. – С. 34-39.
3. Ганул А.М. Майновий стан Івана Хорвата в Новій Сербії / А.М. Ганул // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2016. – Вип. 45. – С. 70-74.
4. Hanul A. The life of a serbian general Ivan Horvat from rise to fall (1722-1786) / A. Hanul // Српске студије. – Београд: Службени гласник, 2016. – Књ. 7. – С. 116-132.
5. Ганул А.М. Адміністративні повноваження Івана Хорвата у Новій Сербії (1752-1762) / А.М. Ганул // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2016. – Вип. 130. – С. 18-23.

Публікації, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

6. Ганул А.М. Походження сербського полковника Івана Хорвата та його діяльність до переселення на територію України / А.М. Ганул // Шевченківська весна – 2015: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції молодих учених / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), доц. А.О. Руккас (заст. голови), О.Р. Магдич (відп. редактор). – К.: Логос, 2015. – С. 447-449.
7. Ганул А.М. Документи фондів Харківського намісницького та Чугуївського духовного правлінь (1786-1787 рр.) як джерело з датування смерті Івана Хорвата / А.М. Ганул // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : матеріали II міжнародної наукової конференції (Суми, 24–25 березня 2016 року). У 2-х частинах. Частина II / за ред. В.С. Бугрія. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. – С. 63-66.
8. Ганул А.М. Діяльність Івана Хорвата щодо гайдамацьких набігів на території Нової Сербії (1755-1761 рр.) / А.М. Ганул // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження

- М. С. Грушевського): матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 21 квітня 2016 року) / Редкол.: проф. І.К. Патриляк (голова), ас. І.Г. Адамська (заст. голови), О.Р. Магдич (відп. редактор) – К., 2016. – С. 333-337.
9. Ганул А.М. Матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві як джерело з дослідження діяльності Івана Хорвата на українських землях (1752-1786) / А.М. Ганул // Сімнадцять джерелознавчі читання, присвячені 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Київ, 16 листопада 2016 р.) / Редкол.: проф. Щербак М. Г. (голова), проф. Калакура Я. С., проф. Палієнко М. Г., доц. Павленко С. Ф., асист. Коломієць Н. А. (секретар). – К., 2016. – С. 157-159.
10. Ганул А.М. Іван Хорват як очільник Нової Сербії у сучасній британській та американській історіографії / А.М. Ганул // Славистична збірка. – Вип. III: Збірка за матеріалами Третього Міжнародного Славистичного колоквиуму. До 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Павла Степановича Соханя (1926–2013). До 25-річчя заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (м. Київ, 18 листопада 2016 р.) / За ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – К., 2017. – С. 204-214.

АНОТАЦІЯ

Ганул А.М. Адміністративно-господарська діяльність генерала Івана Хорвата в Новій Сербії (1751-1786). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – *всесвітня історія*. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертація присвячена діяльності генерала І. Хорвата в Новій Сербії у другій половині XVIII ст. У роботі комплексно розкрито як військово-адміністративні, так і суспільно-господарські аспекти діяльності генерала на території краю. Проаналізовано стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження. Відстежено процес переселення І. Хорвата на українські землі від початку його організації до створення Нової Сербії. З нових позицій досліджено внесок генерала у розвиток Нової Сербії на основі залучення до наукового обігу масиву неопублікованих документів. З'ясовано особливості адміністративної та військової діяльності І. Хорвата як командувача Гусарського полку й Новосербського військового корпусу, а також визначено його повноваження. Досліджено відносини адміністрації Нової Сербії на чолі з генералом з населенням сусідніх територій. Визначено вплив І. Хорвата на розвиток соціальних, торговельно-економічних та земельних відносин у Новій Сербії, а також його стосунки з підлеглим військовим і цивільним населенням.

Встановлено внесок генерала у церковну й освітню політику на території краю. Здійснено аналіз майнового становища та приватної власності І. Хорвата. Розкрито особливості перебігу судової справи генерала та висвітлено останні роки його життя.

Ключові слова: Іван Хорват, Нова Сербія, переселення, граничари, військове поселення, адміністрація, Новомиргород, генерал.

АННОТАЦИЯ

Ганул А.Н. Административно-хозяйственная деятельность генерала Ивана Хорвата в Новой Сербии (1751-1786). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена деятельности генерала И. Хорвата в Новой Сербии во второй половине XVIII в. В работе комплексно раскрыты как военно-административные, так и общественно-хозяйственные аспекты деятельности генерала на территории края. Проанализировано состояние научной разработки проблемы и источниковую базу исследования. Отслежен процесс переселения И. Хорвата на украинские земли от начала его организации до создания Новой Сербии. С новых позиций исследован вклад генерала в развитие Новой Сербии на основании привлечения в научный оборот массива неопубликованных документов. Выявлены особенности административной и военной деятельности И. Хорвата как командующего Гусарского полка и Новосербского воинского корпуса, а также определены его полномочия. Исследованы взаимоотношения администрации Новой Сербии во главе с генералом с населением соседних территорий. Определено влияние И. Хорвата на развитие социальных, торгово-экономических и земельных отношений в Новой Сербии, а также его отношения с подчиненным военным и гражданским населением. Установлен вклад генерала в церковную и образовательную политику на территории края. Осуществлен анализ имущественного положения и частной собственности И. Хорвата. Раскрыты особенности течения судебного дела генерала и освещены последние годы его жизни.

Ключевые слова: Иван Хорват, Новая Сербия, переселение, граничары, военное поселение, администрация, Новомиргород, генерал.

SUMMARY

Hanul A.M. Administrative-economic activity of General Ivan Khorvat in New Serbia (1751-1786). – Manuscript.

Thesis for a Candidate's degree in Historical Sciences, Speciality 07.00.02 – World History. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to the administrative and economic activity of General I. Khorvat in New Serbia in the second half of the 18th century. It comprehensively reveals military-administrative and socio-economic aspects of General's activity in this region. The contribution of I. Khorvat to the development of the New Serbia was examined in a new way on the basis of engaged unpublished documents.

The state of scientific development of this issue and the source base were analyzed in the thesis. The specialty of the researching of this topic in historiography is its review by majority of Ukrainian and foreign researchers in the general context of the history of colonization of Ukrainian steppe terrains by foreign colonists in the 18th century. The source base of this problem consists of archival and published documents, memoirs and other materials. The study uses documents from the funds of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, the Manuscript Institute of Vernadsky National Library of Ukraine, the State Archives of Dnipropetrovsk and Odesa regions, the Russian State Archive of Ancient Acts and other institutions.

The process of resettlement of I. Khorvat to Ukrainian lands from the beginning of the organization of the Serbian Grenzers' migration from the territory of the Austrian Empire till formation of New Serbia was also tracked. The features of administrative and military activity of I. Khorvat as a commander of the Hussar Regiment and the New Serbian Military Corps as well as his powers were found out. The relationship between the administration of New Serbia headed by General with the population of neighboring territories, such as Zaporozhian Cossacks and Poles, was explored in the thesis.

This thesis defines the influence of I. Khorvat on the development of social, trade, economic and land relations in New Serbia as well as his intercourse with subordinate soldiers and locals. The correlation between General's activities in the financial sphere and the dissatisfaction with his policy by the local people was revealed. The analysis of the material status and private property of I. Khorvat was conducted. The contribution of I. Khorvat to the church and educational policy in the region, in particular, the influence on the arrangement of the settlers' spiritual life were set up. The relations of General with Russian and Serbian Orthodox clergy and the involvement of them to New Serbia as priests and teachers are also analyzed. It was ascertained that I. Khorvat paid special attention to the organization of the church system, in particular, put forward proposals on the providing of priests to the lands and material provision.

The features of I. Khorvat's litigation and the last years of his life were also highlighted in the thesis. The conditions of investigation of a criminal case against General have been determined, the course of investigation has been traced and the reasons for the prolongation of investigative actions have been also established. The link between I. Khorvat's abuses and the liquidation of New Serbia and the creation of Novorossiia Governorate on its former lands was explored. The life of retired General in exile to Vologda region and after his return from there to Slobozhanshchyna is also monitored.

Key words: Ivan Khorvat, New Serbia, resettlement, Grenz infantry, military settlement, administration, Novomyrhorod, General.